

KENDEFFY GÁBOR

VELAMENTUM STULTITIAE

AZ I KOR 1, 20–25, AZ I KOR 3, 19 ÉS A II KOR 3, 12–15

LACTANTIUS INSTITUTIONES DIVINAE C. MŰVÉBEN

Tanulmányomban először igazolni próbálom, hogy Lactantius *Institutiones Divinae* c. művének több helyén felhasználta a címben jelölt páli verseket. Ezután megmutatom, hogy az ezekben kifejeződő páli tanítás egybeesik az *Institutiones* egyik alapgondolatával, az Isteni megtévesztés eszméjével, mely szorosan kapcsolódik a két út logikájához. Végezetül felhozok egy párhuzamot az egyik már korábban vizsgált Lactantius-hely és Pál apostol *Második korintusi levelének* egy passzusa között, mely ugyanehhez a gondolatkörhöz kapcsolódik.

1. *Institutiones divinae* 3, 3, 16; 4, 3, 3

*Ők hiába jártak be és fésültek át minden területet, a bölcsességet egyáltalán nem sikerült megragadniuk, tehát az szükségképpen máshol van. Ezért aztán úgy látszik, ott kell keresni, ahol az «ostobaság» név látható. Isten ugyanis ennek a leplével fedte be a bölcsesség és az igazság kincseit, nehogy az isteni munkálkodás titka nyilvánosságra kerüljön.*¹

Így nyilatkozik Lactantius a pogány filozófusokról fő művének, a *Rendszeres teológiának* (*Institutiones Divinae*) 4. könyvében, amely az *Igaz vallás és igaz filozófia* címet viseli (a kisbetűs felosztás tőlem származik). A 3–4. könyv legújabb, Heck–Wlosok féle kiadása² ennél a helynél az *apparatus Auctores* rovatában megjelöli az I Kor 3, 19-et, és hozzáfűzi: „cf. inst. 3, 3, 16.” Ennél a locusnál pedig ugyanerre a páli versre utalnak a kiadók, ami így hangzik:

*Mert e világ bölcsessége ostobaság az Isten előtt. Mert meg van írva: Megfogja a bölcséket az ő csalárdságukban.*³

¹ Inst. 4, 2, 3: *Qui quoniam peragratis et exploratis omnibus, nusquam ullam sapientiam comprehenderunt, et alicubi esse illam necesse est; apparet, illic potissimum esse quaerendam, ubi stultitiae titulus apparet; cuius velamento Deus, ne arcanum sui divini operis in propatulo esset, thesaurum sapientiae ac veritatis abscondit.* Lactantius *Institutiones Divinae* c. munkájának 3. és 4. könyvéből a következő lábjegyzetben jelzett kiadás szövege alapján idézek. A mű 1. és 2. könyvéhez ugyancsak a német szerkesztőpáros munkáját (Lactantius: *Divinarium Institutionum libri septem*; Fasciculus 2: libri III et IV. Ediderunt Eberhardt Heck et Antonie Wlosok. Berolini et Novi Eboraci 2007), az 5. könyvhöz Pierre Monat kiadását (*Lactance: Institutions Divines. Livre V, Introduction, texte critique, traduction et notes par P. Monat, Sources Chrétiennes* 204–205. Paris 1973), a 6–7. könyvhöz Samuel Brandt klasszikus kiadását (L. Caeli Firmiani Lactanti opera omnia accedunt carmina eius quae feruntur et L. Caecilii qui inscriptus est de mortibus persecutorum liber. Pars I: divinae institutiones et epitome divinarum institutionum recensuit Samuel Brandt [CSEL XIX], Tempsky, Frytag, Wien; Prag Brandt, S. 1890) veszem alapul. A Lactantius-szövegeket saját fordításomban idézem.

² L. Caelius Firmianus Lactantius: *Divinarum institutionum libri septem. Fasc. 2, Libri III et IV* ediderunt Eberhardt Heck et Antonie Wlosok. Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Berolini 2007.

³ ἡ γὰρ σοφία τοῦ κόσμου τούτου μωρία παρὰ τῷ θεῷ ἐστίν· γέγραπται γάρ, ὁ δραστήσιμος τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν. A μωρία szó pontos Károli-féle fordítását *ostobaság*-ra változtattam, mivel

A szövegkiadók által említett belső párhuzam a pogány filozófia hamis voltát bizonygató 3. könyvből azt a gondolatmenetet zárja le, mely szerint a különböző természetfilozófusok azért mertek annyi ellentétes állítással előhozakodni az égi dolgokról, mert senki sincs, aki *leszállna az égből* és tévedéseiket rájuk bizonyítaná.⁴ A szöveg így folytatódik:

*De nem szabad azt hinni, hogy szegénytelen vakmerőségükkel szerencsésebben megússzák pusztán azért, mert senki sem utasítja helyre őket. Mert helyreutasítja őket Isten, aki egyedül ismeri a igazságot, még ha látszólag szemet huny is, és az embereknek ezt az ostobaságát tökéletes ostobaságnak minősíti.*⁵

Pierre Monat, a 4. könyv korábbi szövegkiadója a 4, 2, 3 szóban idézett részéhez a *Fontes* rovatban Cicero *Tusculanae Disputationes* c. írásának egy helyére utal.⁶ Itt az előadó a peripatetikus etikának arra az ellentmondására hívja fel a figyelmet, hogy az egyfelől boldognak (*beatus* [jóllehet nem tökéletesen boldognak: *beatissimus*]) tartja az erényes embert, másfelől a testi és a külső javakat a jó dolgok közé sorolja (márpedig a jó dolgok hiánya szükségképpen boldogtalaná tesz valakit). Gondolatmenetét így zárja:

*Tehát nem egykönnyen engedem meg sem Brutus barátomnak, sem közös mestereinknek, de még a nagy elődöknek, Arisztotelésznek, Speuszipposznak, Xenokratésznek és Polemónnak sem, hogy miközben az előbb említett dolgokat a rosszak között emlegetik, ugyanakkor azt is állítsák, hogy a bölcs mindig boldog. Ha ez a szép és dicső elnevezés (titulus) okoz nekik élvezetet, melyet Püthagorasz, Szókratész és Platón tökéletesen kiérdemeltek, szánják el magukat és vessék el mindazt, aminek ragyogása rabul ejti őket, a testi erőt, az egészséget, a szépséget, a rangot és a hatalmat, és ne tartsák semmire az ezekkel ellentétes dolgokat. Akkor majd fennhangon hirdethetik, hogy nem rendítik meg őket sem a sors csapásai, sem a többség vélekedése, sem a fájdalom vagy a szegénység, hogy minden javuk csakis rajtuk múlik, s hogy azok közül a dolgok közül, amiket jónak tartanak, nincs semmi a hatalmukon kívül.*⁷

Véleményem szerint ezt a szöveghelyet gyorsan kizárhatjuk a lactantiusi hely lehetséges forrásai közül. Először is az imént ismertetett kontextusból kiderült, hogy a *titulus*, amiről itt szó van, nem a *bölcs*, hanem a *boldog*. Másfelől azt is láthattuk, hogy itt még a *boldog* elnevezés is egész más okból minősül hamisnak, mint amilyen alapon valamennyi pogány filozófus esetében a *bölcs* címke Lactantius szerint.

Ugyanakkor Monat bibliai párhuzamként utal az *Első korinthusi levél* 1, 20–25. soraira, amelyet szerinte a teológus arra használ, hogy segítségével parodizálja Cicero sorait. Mielőtt ezt a páli helyet is újraolvasnánk, olvassuk előbb újra az *inst.* 4, 2, 3-at úgy, hogy a szöveget három, kisbetűkkel jelzett kijelentésre osztom:

---

maga Lactantius, amikor később (*inst.* 5, 15, 8), ha forrásmegjelölés nélkül is, de idézi Pálnak ezt a versét, a *stultitia* szóval fordítja: „...sapientia hominum summa stultitia est apud Deum...”

⁴ 3, 3, 15–16.

⁵ *Inst.* 3, 3, 16: „nec tamen ideo felicitior putanda est eorum impudentia et audacia, quia non redarguuntur; redarguit enim Deus, cui soli veritas nota est, licet connivere videatur, eamque hominum sapientiam pro summa stultitia computat.”

⁶ 5, 10, 28–30. *L. Lactance: Institutions Divines. Livre IV. Introduction, texte critique, traduction et notes par P. Monat. Sources Chrétiennes 377. Paris 1992. 40.*

⁷ „Non igitur facile concedo neque Bruto meo neque communibus magistris nec veteribus illis, Aristoteli Speusippo Xenocrati Polemoni, ut, cum ea quae supra enumeravi in malis numerent, idem dicant semper beatum esse sapientem. Quos si **titulus hic** delectat insignis et pulcher, Pythagora Socrate Platone dignissimus, inducant animum illa, quorum splendori capiuntur, vires valetudinem pulchritudinem divitias honores opes contemnere eaque, quae is contraria sunt, pro nihilo ducere: tum poterunt clarissima voce profiteri se neque fortunae impetu nec multitudinis opinione nec dolore nec paupertate terreri, omniaque sibi in sese esse posita, nec esse quicquam extra suam potestatem, quod ducant in bonis.” (Vekérdi József fordítását némiképp átdolgoztam.)

- a) Ők hiába jártak be és fésültek át minden területet, a bölcsességet egyáltalán nem sikerült megragadniuk, tehát az szükségképpen máshol van.
- b) Ezért aztán úgy látszik, ott kell keresni, ahol az «ostobaság» név látható.
- c) Isten ugyanis ennek a leplével fedte be a bölcsesség és az igazság kincseit, nehogy az isteni munkálkodás titka nyilvánosságra kerüljön.

Könnyen belátható, hogy Heck és Wlosok utalásai helyesek: a 4, 2, 3)a valóban felnyalabolja a 3, 3, 16-beli kijelentést („a bölcsesség, amit a filozófusok hiába kerestek, szükségképpen a valóságban ostobaság”), mely mögött kétségkívül ott áll az I Kor 3.19. (e világ bölcsessége ostobaság az Isten előtt). De a 4, 2, 3)b-ben Lactantius tovább megy ennél, és a 3, 3, 16-ban már kifejtett gondolatból levon egy érdekes, bár logikailag elhamarkodott következtetést: **következésképp** az igazi bölcsesség az kell, hogy legyen, amit általában ostobaságnak szoktak nevezni.

Most a jobb összevethetőség érdekében formalizálom az I Kor 3, 19-et, előrebecsátva, hogy a latin *est* ('van') igealakot itt nagyjából ebben az értelemben használom: „ról állíthatjuk, hogy...”:

E(mberi) B(ölcsesség) *est* I(sten előtti) O(stobaság)

Ez teljes egészében megfeleltethető az *inst.* 3, 3, 13-ból idézett, valamint a 4, 2, 3)a állításnak.

Az *inst.* 4, 2, 3 b)-ben levont következtetést a fenti szimbólumokkal így formalizálhatnánk: IB *est* EO.

Most tegyük fel a kérdést: nincs-e igaza Monat-nak abban, hogy a lactantiusi szöveg háttérül odakívánczik az I Kor 1, 20–25 is?

(20) *Hol a bölcs? Hol az írástudó? Hol e világnak vitázója? Nemde nem ostobasággá tette-e Isten e világnak bölcsességét? (21) Mert minekutána az Isten bölcsességében nem ismerte meg a világ a bölcsesség által az Istent, tetszék az Istennek, hogy az igehirdetés ostobasága által tartsa meg a hívőket. (22) Mert egyfelől a zsidók jelt kívánnak, másfelől a görögök bölcsességet keresnek. (23) Mi pedig Krisztust prédikáljuk, mint megfeszítettet, a zsidóknak ugyan botrányozást, a görögöknek pedig ostobaságot. (24) Ámde magoknak a hivatalosoknak, úgy zsidóknak, mint görögöknek Krisztust, Istennek hatalmát és Istennek bölcsességét. (25) Mert az Isten ostobasága bölcsőbb az embereknél, és az Isten erőtelensége erősebb az embereknél.*⁸

Legelőször is vegyük észre, hogy az emberek szerinti ostobaságra (EO) két megtévesztő formájú kifejezés utal: az *igehirdetés ostobasága* (értsd: az a látszólagos ostobaság, amit az igehirdetés tartalmaz) sőt, az *Isten ostobasága* (értsd: az a látszólagos ostobaság, ami Istentől származik). Most pedig nézzük meg – a korábbi szimbólumokat is felhasználva –, mit mond ez a szöveg az Isten előtti és az emberek szerinti ostobaságról/bölcsességről?

20. vers: Isten tette azt, hogy EB *sit* (*fiat*) (= legyen, váljon) IO.

A következő négy versben ennek az isteni tettnek az okait és módját ismerjük meg két nekifutásban: (21) A világ nem ismerte fel Istent a Bölcsességen keresztül – más szóval: nem ismerték fel IB-t. Ezért Isten büntetésképpen úgy döntött, hogy az emberek szerinti ostobaság (EO) révén üdvözítse azokat, akik hisznek benne. Vagyis, hogy EB *sit* IO. Adja magát az értelmezés: a (20)-ban szereplő bolondság (ostobaság) elsősorban a görögöknek éppen abban a félreértésben áll, hogy ostobaságnak látják az Isten szerinti bölcsességet. A megokolás második nekifutásban: (22) A görögök,

⁸ ποῦ σοφός; ποῦ γραμματεὺς; ποῦ συζητητῆς τοῦ αἰῶνος τούτου; οὐχὶ ἐμώρανεν ὁ θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου; ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν θεόν, εὐδόκησεν ὁ θεὸς διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας. ἐπειδὴ καὶ Ἰουδαῖοι σημεῖα αἰτοῦσιν καὶ Ἕλληνες σοφίαν ζητοῦσιν, ἡμεῖς δὲ κηρύσσομεν Χριστὸν ἐσταυρωμένον, Ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον ἔθνεσιν δὲ μωρίαν, αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς, Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησιν, Χριστὸν θεοῦ δύναμιν καὶ θεοῦ σοφίαν· ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστίν, καὶ τὸ ἀσθενὲς τοῦ θεοῦ ἰσχυρότερον τῶν ἀνθρώπων.

a klasszikus filozófia neveltjei és művelői a bölcsességet keresik, amiképpen a zsidók az isteni hatalom jeleit, s így (23) a megfeszített Krisztus az előbbieik számára ostobaság (EO), az utóbbiak számára botrány, mivel éppen ellentétes jelnek tűnik, mint amire a zsidók vágytak: az erőtlenség és nem az erő jelének. Pedig valójában (24) ő Isten hatalma (ereje) és bölcsessége, tehát (25) túlhalad minden emberi erőt és bölcsességet (EB). A 23–24. versek együtt tisztán kiadják a 20.-ban már bennefoglalt állítást: EB est IO.

Ezzel megkaptuk azt az elemet, amivel Lactantius kiegészíti az *inst.* 4, 2, 3-ban a 3, 3, 13-at. Így már bizonyítottan tekinthetjük, hogy Monat-nak igaza van: kellett az I Kor 1, 20–25 a szóban forgó lactantiusi következtetéshez. De a párhuzam az *inst.* 4, 2, 3 és az I Kor 1, 20–25 között még ennél is nyilvánvalóbb lesz, ha kiemelünk a páli helyből egy fontos elemet. Mint láttuk, az apostol szerint Isten azért döntött úgy, hogy létrehozza az IB est EO helyzetet – t.i. hogy tűnjék az Isteni bölcsesség most már végletes ostobaságnak emberi nézőpontból – mert a bölcsességre vágyó görögök nem ismerték fel IB-t. Cseles isteni büntetésről van itt szó: az őt fel nem ismerőkben a meglévő bölcsességvágy megtévesztésére Isten a látszó és a valódi bölcsesség között olyan kiáltó ellentmondást hozott létre, ami a valódi felismerését végletesen megnehezítette. Márpedig ez a gondolat – az isteni csel, megtévesztés gondolata Lactantiushoz, az *inst.* 4, 2, 3-ban is megtalálható. Ezt tartalmazta a harmadik, fentebb c-vel jelzett kijelentése: *Isten ... ennek* (t.i. az ostobaságnak) *a leplelével fedte be a bölcsesség és az igazság kincseit, nehogy az isteni munkálkodás titka nyilvánosságra kerüljön*. Tehát a szóban forgó hely (a) állítása (EB est IO) mögött az I Kor 3, 19, a (b) (IB est EO) és a (c) (Isten tette, hogy IB sit EO) mögött az I Kor 20–25 versei állnak.

2. *Institutiones divinae* 5, 15, 18

Az *Institutiones* 5. könyvének egyik alapállítása: *az igazságosság természeténél fogva az ostobaság bizonyos látszatával rendelkezik*.⁹ Ezt a tételt először „emberi tanúbizonyságokkal” (*testimoniis humanis*) igazolja, elsősorban Cicero *Államából* vett idézetekkel,¹⁰ ahol Karneadész érvei az igazságosság ellen éppen annak a bizonyítására szolgálnak, hogy az igazságosság a legtökéletesebb ostobasággal azonos – amennyiben az az igazságos, aki például kész elárulni annak az árunak a hibáját, amit el akar adni, vagy vesztett csata után nem rántja le a lóról bajtársát, hogy ő maga el tudjon menekülni, vagy hajótöréskor nem taszítja le sorstársát az egyetlen szál deszkáról.¹¹ Lactantius megállapítja, hogy ez a látszat objektív, mivel valóban ilyen (is) az igazságosságos ember, és ez az attitűdje valóban az ostobához teszi hasonlatossá. Az igazságosságot ugyanis az istenesség (*pietas*)¹² és az ebből fakadó egyenlőségérzet (*aequitas*) alkotja. Az utóbbi jellemvonás magában foglalja, hogy egyenlőnek tartjuk magunkat valamennyi embertársunkkal; az alacsonyabb rangúakkal úgy viselkedünk, mintha egyenrangúak, sőt, mintha alacsonyabb rangúak volnánk velük.¹³ Ez a mentalitás teljesen ellentétes a pogány értékekkel, ezért szükségszerű, hogy az igazságosság ostobaságnak tűnjön föl. Az ígért isteni tanúbizonyság az I Kor 3, 19 lesz, szinte szó szerint idézve, és töredékesen parafrázálva az I Kor 20–25-öt:

*Amiképpen ugyanis az emberek bölcsessége tökéletes ostobaság Isten előtt (= I Kor 3:19: EB est IO), az ostobaság pedig tökéletes bölcsesség (EO est IB – vö. I Kor 20–25), úgy Isten szemében az az alacsony rangú és megvetendő, akit a földön csodálat és magasztalás övezett.*¹⁴

⁹ *Inst.* 5, 14, 2: *Iustitia suapte natura speciem quamdam stultitiae habet...*

¹⁰ L. Cicero. *Állam* 3, 8–31.

¹¹ Vö. *Anonymus in Platonis Theaetetus* 5, 18 skk. A szöveg szerint Karneadész érvelése a sztoikusok úgynevezett *oikeiósizis*-elmélete ellen irányul, és azt kívánja bizonyítani, hogy az önszeretet szélsőséges helyzetben mindig diadalmaskodik az önzetlenségén.

¹² = *Dei cognitio* (Isten elismerése)

¹³ 5, 15

¹⁴ 5, 15, 8: *Sicut enim «sapientia hominum summa stultitia est apud Deum», stultitia, ut docui, summa sapientia est, sic Deo humilis et abjectus est, qui fuerit conspicuus et sublimis in terra.*

Később megjelenik az a gondolat is, hogy az igazság nem véletlenül kelti az ostobaság látszatát, hanem az isteni megtévesztés eredménye, ami büntetés az Istentől való elfordulásért és a kevélységért:

Amennyire jelen fejtegetésem számára fontos volt, megmutattam, miképpen viseli magán az igazságosság az ostobaság külső mázát, hogy nyilvánvaló legyen: nem ok nélkül ülnek fel (decipi) azok, akik vallásunk követőit ostobáknak tartják, amiért hogy olyan dolgokat cselekednek, amilyenekkel ő (ti. Karneadész) példálózott. Most nagyobb feladat hárul rám: azt kell megmutatnom, miért akarta Isten a bölcsességet az ostobaság látszata mögött elrejtetni az emberek szemei előtt.¹⁵

Isten azért rejtette el az erényt az ostobaság álarcá mögé, hogy igazságának és vallásának misztériuma titokban maradjon, és így a hiúság és tévelygés vádjával illethesse ezeket a vallásos hiteket és a földi bölcsességet, mely fenn hordja orrát és el van teve önmagával, hogy aztán ezek miatt az akadályok miatt egészen szűk ösvény vezessen a halhatatlanság mennyei jutalma felé.¹⁶

3. A két páli hely és az *Institutiones* gondolatrendszere

Már az eddigiekből is kiviláglik, hogy a szóban forgó páli helyek lényegi pontokon csengenek egybe az afrikai teológus mondandójával. A továbbiakban ezt az állítást szeretném megerősíteni és még konkrétabbá tenni.

Amint azt máshol már igyekeztem bizonyítani, a két út tanítása Lactantiusnál nem egyszerűen morális doktrína, ahogy azt sok keresztény elődjénél láthatjuk, hanem teológiai rendszerének gerincét alkotja.¹⁷ Az allegória azt az emberi állapotot fejezi ki, melyben minden látszó, jelenbeli, evilági jó csak a valóságos, örök rosszal együtt választható, a valóságos, örök javakat pedig csak a látszó, jelenbeli, evilági rossz árán részesíthetjük előnyben.¹⁸ A teológus szerint az ember folytonosan válaszut előtt áll jó és rossz, és ami ugyanezt jelenti, látszat és valóság között. A valódi jót azért olyan nehéz megkülönböztetni a látszólagostól, mert Isten a látszólagos rossz dolgokat kapcsolta hozzá; a valós rosszat azért nehéz megkülönböztetni a látszólagos rossztól, mert Isten a látszólagos jó dolgokat társította vele.¹⁹ Mindez pedagógiai célú isteni megtévesztés, csel.²⁰ Az igazi bölcsesség nem más, mint a képesség jó és rossz, vagyis látszat és valóság megkülönböztetésére ebben a helyzetben, melyet Isten éppen a bölcsesség foglalkoztatása és kifejtése érdekében hozott létre.²¹ A két út tanítása, amikor a pokolba vezető út úgynevezett mellékösvényeiről beszél, kitér a látszólagos és valóságos bölcsességre, illetve ostobaságra is:

Mert ahogy a bölcsesség útja valamiképpen az ostobaságra hasonlít – ezt megmutattuk az előző könyvben – úgy ez az út is, noha teljes mértékben az ostobaságé, valamiképpen hasonlít a bölcsességre, s ez a hasonlóság vonzza magához azokat, akik a nyilvános bölcsesség mesterei. S amiképpen vannak rajta szembetűnő vétkek, úgy van rajta olyasmi is, ami az erényhez hasonlít: a nyilvánvaló bűn mellett ott van az igazságosság valamiféle látszata vagy

¹⁵ Inst. 15, 17, 1: *Quod ad praesentem disputationem pertinebat, ostendi quomodo justitia similitudinem stultitiae gerat; ut appareat non sine causa decipi eos, qui putant, nostrae religionis homines stultos esse, qui talia facere videantur qualia ille proposuit.*

¹⁶ Inst. 15, 18, 11: *Sed idcirco virtutem ipsam Deus sub persona stultitiae voluit esse celatam, ut mysterium veritatis ac religionis suae esset arcanum, ut has religiones, sapientiamque terrenam extollerent se altius sibi que multum placentis vanitatis errorisque dammaret, ut proposita denique difficultate angustissimus trames ad immortalitatis praemium sublimem perduceret.*

¹⁷ L. Kendeffy Gábor: *Mire jó a rossz?* Lactantius teológiája. Budapest 2006. 157 skk.

¹⁸ 6, 4, 2–3; 6, 7, 4.

¹⁹ Inst. 7, 5*, 13.

²⁰ Vö. Inst. 6, 4, 3.

²¹ Ira 13, 13–19.

képmása. Hisz az, aki elől halad ezen az úton, s kinek minden ereje és hatalma a megtévesztésben rejlik, hogyan tudna hatalmas tömegeket lépre csalni, ha nem valószínű dolgokat mutogatna az embereknek? ... Ezért a kárhozatnak és a halálnak sokrétű útját tárta elénk, vagy azért, mert sokféle életmódot kínál, vagy mert sok isten tiszteletét. Ennek az útnak az engedetlen és fondorlatos vezetője, mintha csak itt is volna valami különbség hamis és igaz, jó és rossz között, másfelé vezeti a tékozlókat, másfelé azokat, akiket takarékosnak tartanak, másfelé a tanulatlanokat, másfelé a tanultakat, másfelé a lustákat, másfelé a dolgozókat, másfelé a butákat, másfelé a filozófusokat. És még őket sem egyetlen ösvényen. Azokat ugyanis, akik nem vetik meg az érzéki gyönyört és a gazdagságot, épphogy csak letéríti ettől a tömegek által taposott útról, azokat viszont, akik vagy az erényt akarják követni vagy a gazdagság megvetését hirdetik, valamiféle sziklás árkokon viszi át. De valójában nem is külön utak mutatják a jó dolgok képmásait, hanem csak mellékutak és ösvények, melyek látszólag eltávolodnak a tömegek útjától a helyes útirány felé, ám a legvégén mindegyik ugyanabba a pusztulásba torkollik.²²

A bölcsesség keresői számára tehát a sátán külön mellékutat nyitott, ahogyan az erényre vagy a vallásosságra hajlamosak számára is. Ezen a mellékösvényen a látszólagos bölcsesség felé csábulnak, elutasítva a valódit, mely ostobaságnak tűnik fel előttük. Az *Institutiones Divinae* első négy könyvének címében és a kritika célpontjainak megválasztásában is ez a gondolat fejeződik ki. A *Hamis vallás* címet viselő 1. könyv azok ellen irányul, akiknél a sátán a *pietasra*, a vallásosságra való ösztönös hajlamot lovagolta meg, és fordította téves irányba, a hamis bölcsességről szóló 2. könyv azokat leplezi le, akiket a sátán ösztönös bölcsességvágyuknál fogva vezet tévútra. A 4. könyvben, melynek címe *Az igaz vallás és bölcsesség*, mutatja be azt, akiben vallás és bölcsesség összekapcsolódik, s akinek követése révén az igaz vallással azonos igaz bölcsesség elérhető: Krisztust.

Mint láttuk, az I Kor 1, 20–25 és az I Kor 3, 19 ugyancsak (látszólagos és valódi bölcsesség, illetve ostobaság) ellentétéről és összetéveszthetőségéről, és az e mögött álló isteni cselről beszél, mely büntetés az ember hűtlenségéért. Pál apostolnak ezek a versei tehát jól illeszkednek a két út lactantiusi elméletéhez, és kiválóan kifejezik az *Institutiones*nek azt a gondolatát, hogy mivel az isteni megtévesztés a jót és a rosszat összekeverte egymással, s így a valóság és a látszat megkülönböztetését szinte megnehezítette, a pogány filozófia neveltjei és művelői csak látszólagos bölcsességre tehettek szert, a valódi bölcsességre pedig csak úgy képesek tekinteni, mint ostobaságra. De azt sem zárhatjuk ki, hogy ennél többről van szó: egyenesen inspirálták a teológus gondolkodását.

4. Az *Institutiones divinae* 4, 2, 3 és a II Kor 3, 12–15

Ugyancsak látszat és valóság, illetve az isteni megtévesztés problematikájához kapcsolódik egy másik Pál-párhuzam, ami az *Institutiones* egyik már vizsgált helyén, a 4, 2, 3-ban található:

---

²² Inst. 6, 7, 2–7: Nam sicut via illa sapientiae habet aliquid simile stultitiae, quod libro praecedente monstravimus: ita haec, cum sit tota stultitiae, habet aliquid simile sapientiae, quod arripiant ii, qui stultitiam publicam intelligunt; et ut habet vitia manifesta: sic habet aliquid, quod simile esse videatur virtuti; ut habet apertum scelus: sic imaginem quamdam speciemque justitiae. Quomodo enim praecursor ejus viae, cujus vis et potestas omnis in fallendo est, universos in fraudem posset inducere, nisi verisimilia hominibus ostentaret? ... Hujus dux praevaricator ac subdolos, ut videatur esse discrimen aliquod falsi et veri, mali ac boni, alia ducit luxuriosos, alia eos qui frugi appellantur; alia imperitos, alia doctos; alia inertes, alia strenuos; alia stultos, alia philosophos; et eos quidem non uno tramite. Illos enim, qui aut voluptates, aut divitias non refugiunt, ab hac publica et celebri via modice segregat: eos autem, qui aut virtutem sequi volunt, aut contemptum rerum profitentur, per fragosa quaedam praecipitia trahit. Sed tamen illa omnia itinera, quae speciem bonorum operum ostendant, non sunt aliae viae, sed diverticula et semitae; quae videntur quidem ab illa communi dextroversum separari, ad eandem tamen, et ad unum omnes exitum sub ipso fine referuntur.

Isten ugyanis ennek (ti. az ostobaságnak) a leplével (velamento) fedte be a bölcsesség és az igazság kincsesházát, nehogy az isteni munkálkodás titka nyilvánosságra kerüljön.

A lepel motívuma még egyszer előkerül ugyanebben a könyvben néhány fejezettel később:

Tisztában vagyok vele, milyen nehéz az égi dolgokról értekezni, mégis neki kell vágni, hogy az igazság magyarázatunk nyomán napvilágra kerüljön, és sokan megszabaduljanak a tévedéstől és a megsemmisüléstől, akik ma még az ostobaság leple mögött (sub velamine stultitiae) rejtőz igazságot becsmérlően visszautasítják.²³

A kép Pál apostolnál is előfordul hasonló jelentésben, nevezetesen a II Kor 3,12-15. versekben a zsidókkal kapcsolatban. A Mózes arcát elfedő lepel (κάλυμμα – a Vulgataban *velamen*) Pál szerint azt jelképezi, hogy a zsidók előtt Krisztus eljövetelét megelőzően rejtve volt az igazság, és mindazok előtt még mindig rejtve van, akik nem tértek meg Krisztushoz (mármint a zsidóságból):

*(12) Azért ilyen reménységben nagy nyíltsággal szólunk; (13) és nem, miként Mózes, a ki leplet borított az orcájára, hogy ne lássák Izráel fiai az elmulandónak végét. (14) De megtompultak az ő elméik. Mert ugyanaz a **lepel** mind e mai napig ott van az ő szövetség olvasásánál felfedetlenül, mivelhogy a Krisztusban tűnik el; (15) Sőt mind máig, a mikor csak olvassák Mózeset, lepel borul az ő szívrokra. (16) Mikor pedig megtér az Úrhoz, lehull a **lepel**.²⁴*

Láttuk, az I Kor 1, 20–25 is szólt a zsidókról (a zsidóknak ugyan botrányozást, a görögöknek pedig bolondságot). Ezek a versek azt mutatják, hogy Pál szerint az isteni cselnek, a valóság elrejtésének a zsidók legalább annyira címzettjei, mint a pogányok. Lactantius fő művének 4. könyvében pedig elsősorban éppen azt a célt tűzte ki maga elé, hogy a zsidókkal szemben védelmébe vegye a Fiú megtestesülését. Tehát a zsidók Lactantius szerint is éppúgy az isteni megtévesztés áldozatai, mint a pogány filozófusok. Így itt is elképzelhető, hogy a teológus az apostol inspirációja alatt állt.

KENDEFFY GÁBOR

Károli Gáspár Református Egyetem,

Bölcsészettudományi Kar, Szabadbölcészetsz Tanszék,

Hittudományi Kar, Filozófia Tanszék

²³ *Sentio quidem, quam sit difficilis de rebus caelestibus disputatio, sed tamen audendum est, ut illustrata veritas pateat, multique ab errore atque interitu liberentur, qui eam sub velamine stultitiae latentem aspemantur ac respuunt.*

²⁴ *Εχοντες οὖν τοιαύτην ἐλπίδα πολλῇ παρρησίᾳ χρῶμεθα, καὶ οὐ καθάπερ Μωϋσῆς ἐτίθει κάλυμμα ἐπὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, πρὸς τὸ μὴ ἀτεινῆσαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὸ τέλος τοῦ καταργουμένου. ἀλλὰ ἐπωρώθη τὰ νοήματα αὐτῶν, ἅχρι γὰρ τῆς σήμερον ἡμέρας τὸ αὐτὸ κάλυμμα ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῆς παλαιᾶς διαθήκης μένει μὴ ἀνακαλυπτόμενον, ὅτι ἐν Χριστῷ καταργεῖται· ἀλλ' ἕως σήμερον ἡνίκα ἂν ἀναγινώσκηται Μωϋσῆς κάλυμμα ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτῷ. ἡνίκα δὲ ἐὰν ἐπιστρέψῃ πρὸς κύριον, περιαιρεῖται τὸ κάλυμμα.*